

ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
Γ' ΤΑΞΗΣ ΗΜΕΡΗΣΙΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ (ΝΕΟ ΣΥΣΤΗΜΑ)
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ (ΠΑΛΑΙΟ ΣΥΣΤΗΜΑ)

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

A.1. Με ανάλογο τρόπο (γίνονται) και οι οικοδόμοι και όλοι οι άλλοι (τεχνίτες): χτίζοντας δηλαδή με καλό τρόπο σπίτια, θα γίνουν καλοί οικοδόμοι, χτίζοντάς τα όμως με κακό τρόπο, θα γίνουν κακοί. Γιατί αν δεν ήταν έτσι, καθόλου δε θα χρειαζόταν ο άνθρωπος που θα δίδασκε, και όλοι θα ήταν εκ γενετής καλοί ή κακοί. Έτσι λοιπόν συμβαίνει και με τις αρετές: κάνοντας δηλαδή όσα συμβαίνουν στη συναλλαγή μας με τους άλλους ανθρώπους άλλοι γινόμαστε δίκαιοι και άλλοι άδικοι ενώ κάνοντας όσα έχουν μέσα τους το στοιχείο του φόβου και αποκτώντας (σιγά σιγά) τη συνήθεια να αισθανόμαστε φόβο ή θάρρος, γινόμαστε άλλοι ανδρείοι και άλλοι δειλοί. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και σε σχέση με τις επιθυμίες και την οργή: άλλοι δηλαδή γίνονται σώφρονες και πράοι και άλλοι ακόλαστοι και οργίλοι, οι πρώτοι με το να συμπεριφέρονται με αυτόν το συγκεκριμένο τρόπο στις περιστάσεις αυτές και οι άλλοι με τον αντίθετο τρόπο. Και με δυο λόγια, τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας (οι έξεις) διαμορφώνονται από την επανάληψη όμοιων ενεργειών. Γι' αυτό και πρέπει να προσδίδουμε μια ορισμένη ποιότητα στις ενέργειές μας, γιατί με τις διαφορές αυτών των ενεργειών είναι αντίστοιχα τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας.

B.1.

- **φαύλης:** Η απάντηση βρίσκεται στο σχολικό βιβλίο: (βλ. Ερμηνευτικά σχόλια, σελ. σχολικού βιβλίου 146-147)

Πιο αναλυτικά:

Ο Αριστοτέλης με τη χρήση του επιθέτου *φαύλης* δεν αναφέρεται σε κακά πολιτεύματα αλλά σε **λιγότερο καλά**. Όσο εξαρτάται από το έργο του νομοθέτη όλα τα πολιτεύματα είναι καλά, αφού η πρόθεση των νομοθετών είναι να καταστήσουν τους πολίτες ενάρετους («οί γάρ νομοθέται...τουτ' ἔστιν»). Ο φιλόσοφος, λοιπόν, με το επίθετο *φαύλης* δεν μεταβαίνει στην περιοχή του κακού. Η αποτυχία του νόμου να «εθίσει» τους πολίτες ώστε να οδηγηθούν στην κατάκτηση της πολιτικής αρετής επιφέρει επιπτώσεις στην ποιότητα του πολιτεύματος το οποίο θα προκύψει. Φαύλα είναι τα πολιτεύματα τα οποία είναι **δυσκίνητα και αναποτελεσματικά, κατώτερα των προσδοκιών κάθε νομοθέτη**. Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι η κανονική σειρά θα ήταν: «διαφέρει τούτω πολιτεία ἀγαθή πολιτείας **φαύλης**». Η ανωμαλία αυτή πιθανόν οφείλεται στο γεγονός ότι τα κείμενα του Αριστοτέλη αποτελούν προσωπικές σημειώσεις, οι οποίες λειτουργούσαν βοηθητικά στο έργο της διδασκαλίας (στοιχείο προφορικότητας).

- **γίνεται...φθείρεται**: Η απάντηση βρίσκεται στο σχολικό βιβλίο: (βλ. Ερμηνευτικά σχόλια, σελ. σχολικού βιβλίου 147)

Πιο αναλυτικά:

Πρόκειται για δύο ρήματα που παραπέμπουν στο αντιθετικό ζεύγος *γένεσις-φθορά*, το οποίο είναι θεμελιώδες ήδη από τις απαρχές της φιλοσοφικής σκέψης. Για τον Αριστοτέλη η φυσική διαδικασία είναι μονόδρομη: **γένεση-αύξηση-τελείωση-παρακμή-φθορά**. Αυτή ακριβώς η διαδικασία ακολουθείται και στις ηθικές αρετές, σύμφωνα με την άποψη του Σταγειρίτη, αφού κάθε αρετή γεννιέται (*γένεσις της αρετής*) για τους ίδιους λόγους και χρησιμοποιώντας τα ίδια μέσα (*διὰ τῶν αὐτῶν*) και με την κατάλληλη εξάσκηση κατακτάται ενώ με την κακή εξάσκηση χάνεται (*φθορά της αρετής*).

- **αί ἔξεις**: Η απάντηση βρίσκεται στο σχολικό βιβλίο: (βλ. Ερμηνευτικά σχόλια, σελ. σχολικού βιβλίου 149, 152)

Πιο αναλυτικά:

Η λέξη προέρχεται από το θέμα του μέλλοντα του ρήματος *ἔχω* (έχ-ξ-σις) και σημαίνει το «ἔχει πῶς», «εὖ ἔχει» ή «κακῶς ἔχει» απέναντι στην πραγματικότητα, η καλή ή κακή στάση που τηρούμε απέναντι στα πράγματα. Αρχικά, η λέξη δήλωνε την κατοχή, την απόκτηση (ή τις

ενέργειες) για απόκτηση. Στην αριστοτελική φιλοσοφία όμως η λέξη απέκτησε ηθικό περιεχόμενο: Πρόκειται για τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα του ανθρώπου, τα οποία αποκτώνται με την επίμονη άσκηση και την συνειδητή επανάληψη όμοιων ενεργειών. Σήμερα η λέξη έχει αποκτήσει ψυχολογικό περιεχόμενο. Οι «έξεις» είναι ένα από τα «γινόμενα ἐν τῇ ψυχῇ» (όπως και τα πάθη και οι δυνάμεις). Τα μόνιμα αυτά στοιχεία αποκτώνται με την επανάληψη μιας πράξης, που συνιστά την «ἔξιν». Συνεπώς, με αυτόν τον τρόπο ο Αριστοτέλης προσδιορίζει ότι «το προσεχές γένος» της αρετής είναι οι «έξεις», ενώ αργότερα θα δώσει και την «ειδοποιό διαφορά», το ιδιαίτερο δηλαδή χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί την αρετή από τις υπόλοιπες έξεις.

B.2. α. Ο Αριστοτέλης αξιοποιεί έναν **αναλογικό συλλογισμό**, τον οποίο εισάγει με τη χρήση των λέξεων «οὕτω δὴ». Επιπλέον με τον προσθετικό σύνδεσμο «καί» στον εμπρόθετο προσδιορισμό «ἐπὶ τῶν ἀρετῶν» και την επανάληψη του ρήματος «ἔχει» δηλώνει ότι η διαδικασία της απόκτησης των αρετών είναι η ίδια με αυτήν για την απόκτηση των τεχνών, αφού και οι δύο είναι επίκτητες ιδιότητες. Εξάλλου και ο εθισμός οδηγεί στη διαμόρφωσή τους, ενώ η ποιότητα του πομπού των ενεργειών καθορίζει και την ποιότητα της ιδιότητας που θα αποκτηθεί. Συνεπώς, όπως για την εκμάθηση των τεχνών είναι απαραίτητος ο εθισμός στις κατάλληλες ενέργειες, με τον ίδιο τρόπο και για την κατάκτηση των ηθικών αρετών έχει σημασία η επανάληψη ίδιων πράξεων («ὁμοίων ἐνεργειῶν»).

β. Ο Σταγειρίτης τεκμηριώνει την άποψή του με τη **χρήση παραδειγμάτων** (εμπειρικός χαρακτήρας). Συγκεκριμένα, θέλοντας να δώσει μία σφαιρική εικόνα για τη λειτουργία των αρετών παραθέτει συγκεκριμένα παραδείγματα ηθικών αρετών. Η πορεία της σκέψης του Αριστοτέλη είναι σταδιακή. Έτσι, αρχικά χρησιμοποιεί τα παραδείγματα των ηθικών αρετών: δηλ. τη δικαιοσύνη και την αδικία («πράττοντες γὰρ τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι οἱ δὲ ἄδικοι»). Παρατηρούμε ότι ο Αριστοτέλης προσπαθεί να δώσει έμφαση στην **κοινωνική διάσταση** και τον **κοινωνικό χαρακτήρα** των ηθικών αρετών. Η αρετή της δικαιοσύνης διερευνάται στο πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων, σε όλες εκείνες τις δραστηριότητες όπου ο πολίτης εκτίθεται καθημερινά. Το άτομο αντιλαμβάνεται το ρόλο του ως πολίτης, συνειδητοποιεί εαυτόν ως οργανικό μέλος του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου. Ο τρόπος ζωής, η νοοτροπία που αναπτύσσεται αναδεικνύουν

τη σύγκρουση ανάμεσα στο προσωπικό όφελος, την κατεύθυνση προς την ωφελιμιστική στάση ή την κοινωνική ευαισθησία και προσφορά. Έτσι, ανάλογα με τις πράξεις που θα επιλέξει να κάνει ο πολίτης θα οδηγηθεί αντίστοιχα προς τη διαμόρφωση της αρετής («μέν») ή προς την αδικία («δέ»). Συνεπώς, ο ίδιος ο άνθρωπος τελικά είναι υπεύθυνος για τις πράξεις του και, επομένως, για τη διαμόρφωση του ήθους/χαρακτήρα του.

Το δεύτερο παράδειγμα με το οποίο ο φιλόσοφος τεκμηριώνει την άποψή του αφορά «τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς». Συγκεκριμένα, η αρετή της γενναιότητας παρουσιάζεται σε **αντιθετική διάταξη** με τη δειλία, ως δύο πιθανές εκβάσεις της συνήθους συμπεριφοράς που εκδηλώνουν οι άνθρωποι σε συγκεκριμένες καταστάσεις. Η εσωτερική δομή της ενότητας οργανώνεται με ένα **πλήθος αντιθέσεων** που τονίζουν τη θετική πλευρά της αρετής σε σχέση με την αντίθετη ελλειπτική της έννοια, την αρνητική, δηλαδή την κακία. Ο φιλόσοφος μεταβαίνει από το βασικό πεδίο δράσης, δηλαδή τις κοινωνικές σχέσεις, σε ένα πλαίσιο πιο γενικευμένο που περιλαμβάνει όλες εκείνες τις ριψοκίνδυνες καταστάσεις, όπου ο ρόλος του επιθυμητικού μέρους της ψυχής στην απόκτηση της ηθικής αρετής γίνεται φανερός. Ο πολίτης, δηλαδή, ανάλογα με τη ψυχική ισορροπία και δύναμη που διαθέτει («φοβεῖσθαι» - «θαρρεῖν») θα επιλέξει και αντίστοιχες πρακτικές («δειλοί» - «ἀνδρείοι»).

Στη συνέχεια παραθέτει παραδείγματα που σχετίζονται με τα πάθη και τις επιθυμίες («Ὅμοίως δὲ καὶ τὰ περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἔχει καὶ τὰ περὶ τὰς ὀργάς· οἱ μὲν γὰρ σώφρονες καὶ πρᾶοι γίνονται, οἱ δ' ἀκόλαστοι καὶ ὀργίλοι, οἱ μὲν ἐκ τοῦ οὕτως ἐν αὐτοῖς ἀναστρέφονται, οἱ δὲ ἐκ τοῦ οὕτως»). συνεχίζοντας με την αναλογική μέθοδο («ὁμοίως») παρουσιάζει σε **αντιθετική διάταξη** δύο νέες αρετές, της σωφροσύνης και της πραότητας, με τις αντίθετες κακίες, την ακολασία και την οργιλότητα. Η τιθάσευση του συναισθήματος από τη λογική, η αρμονική σχέση και η ισορροπία αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση των παραπάνω αρετών και προσδιορίζουν τα χαρακτηριστικά μιας κοινωνικά αποδεκτής συμπεριφοράς. Το άτομο, δηλαδή, απέχοντας συστηματικά από τις ηδονές θα οδηγηθεί στη σωφροσύνη, ελέγχοντας την οργή του και την έκφραση των συναισθημάτων του οδηγείται στην πραότητα. Αντίθετα, η επικράτηση των ενστίκτων και η εκδήλωση ακραίων στάσεων χαρακτηρίζουν την αντικοινωνική συμπεριφορά, προκαλούν το χάος στην κοινωνική συμβίωση, διαμορφώνουν τις αντίστοιχες κακίες. Ο άνθρωπος, δηλαδή, που ενδίδει στις προκλήσεις και δεν χαλιναγωγεί τα πάθη του οδηγείται στην ακολασία και οι σχέσεις του με τους άλλους ανθρώπους φτάνουν σε οριακό σημείο, οδηγείται στην οργιλότητα. Η ηθική αρετή λοιπόν για τον Αριστοτέλη δε νοείται ως μεταφυσική, ιδεολογικοποιημένη και πέρα από την κοινωνική πραγματικότητα έννοια, αλλά είναι άμεσα συνδεδεμένη με την ίδια την κοινωνία και πηγάζει απ' αυτή.

B.3. Σελίδα σχολικού βιβλίου 128: «Ένας τέτοιος λόγιος...ψυχοσύνθεση του Πλάτωνα»).

Σημείωση: Οι μαθητές θα μπορούσαν να απαντήσουν και με το κάτωθι χωρίο: «Δεν ήταν λοιπόν μόνο τυχερός... ψυχοσύνθεση του Πλάτωνα»).

B.4.

- **γηγενής:** γινόμενον, γίνεται, γίνονται, ἐγίνοντο, γινόμεθα
- **ἐσθλός:** ἐστίν, ἔσσονται
- **μισαλλοδοξία:** συναλλάγμασι, ἀλλά
- **δέος:** δεινοῖς, δειλοί (δεινός<δέος: φόβος, βλ. σχολικό βιβλίο, λεξιλόγιο, σελ. 148)
- **στρεβλός:** ἀναστρέφεσθαι

Γ.1. Ικανοποιητική απόδειξη μου φαίνεται ότι παρέχεις, είπα εγώ, ότι δεν είναι αυτή η τέχνη των λογοποιών (ή των ρητόρων) την οποία, αν την αποκτήσει κάποιος, θα είναι ευτυχισμένος. Αλλά όμως εγώ νόμιζα ότι κάπου εδώ θα φανεί η επιστήμη την οποία λοιπόν από παλιά αναζητούμε. Γιατί και οι ίδιοι οι λογοποιοί όταν συναναστρέφομαι με αυτούς, μου φαίνονται ότι είναι, Κλεινία, πάρα πολύ σοφοί και η ίδια η τέχνη τους μου φαίνεται (κάποια τέχνη) θεϊκή και πολύ σπουδαία. Και βέβαια δεν είναι καθόλου παράξενο. Γιατί είναι μέρος της τέχνης των μάγων, λίγο κατώτερη όμως από αυτή. Γιατί η τέχνη των μάγων είναι το γήτεμα των φιδιών και των αραχνών και των σκορπιών και των άλλων ζώων και των ασθενειών, ενώ η τέχνη των λογοποιών συμβαίνει να είναι η σαγήνη και η ανακούφιση και για τους δικαστές και για όσους παρευρίσκονται στην εκκλησία του δήμου και για τους υπόλοιπους ανθρώπους.

Γ.2.

- φάτε
- ἐκτῶ
- τινῶν
- (ᾧ) εὐδαιμον
- ᾠήθη
- πεφάνθω
- παλαίτερον
- (ᾧ) κήλησι
- τύχοιεν
- ταῖς ἐσομέναις

Γ.3.α.

- **μοι:** δοτική προσωπική του κρίνοντος προσώπου (δοκεῖς)
- **εὐδαιμών:** κατηγορούμενο στο υποκείμενο «τις» από το συνδετικό ρήμα «ἂν εἶη»
- **ἦν:** αντικείμενο του ρήματος «ζητοῦμεν»
- **ἐκείνης:** ονοματικός ετερόπτωτος προσδιορισμός στο επίθετο «ὑποδεεστέρα» ως γενική συγκριτική
- **οὔσα:** κατηγορηματική μετοχή που αποδίδεται στο υποκείμενο του ρήματος: «ἡ δὲ» (εξαρτάται από το ρήμα: «τυγχάνει»)

Γ.3.β.

- Επιρρηματική υποθετική μετοχή, συνημμένη στο υποκείμενο του ρήματος: «τις», ως επιρρηματικός προσδιορισμός που δηλώνει προϋπόθεση στο ρήμα της πρότασης («ἂν εἶη»).
- Η υποθετική μετοχή αναλύεται στην αντίστοιχη δευτερεύουσα επιρρηματική υποθετική πρόταση : «εἰ τις κτήσαιτο».
- Η δευτερεύουσα υποθετική πρόταση εκφέρεται με ευκτική αορίστου («κτήσαιτο») καθώς σχηματίζεται απλός και λανθάνων υποθετικός λόγος που με απόδοση το ρήμα της δευτερεύουσας αναφορικής πρότασης «ἂν εἶη» δηλώνει την απλή σκέψη του λέγοντος.

(Απλή σκέψη του λέγοντος: Υπόθεση : εἰ + ευκτική
Απόδοση: δυνητική ευκτική)

Φιλολογικός κλάδος

Ευαγγελία Αργυράκη
Σόνια Σιούτη
Δωροθέα Λιβανίου
Ειρήνη Νίκαση
Σάντυ Τρικάτσουλα
Εύη Κουτσώνα

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ

ΣΠΟΥΔΗ

- ΑΘΗΝΑ: ΣΟΛΩΝΟΣ 101 ΤΗΛ. 2103828854 – 2103845239
- ΠΑΓΚΡΑΤΙ: ΑΓ. ΦΑΝΟΥΡΙΟΥ 30 ΤΗΛ. 2107520883 – 2107519429
- ΒΥΡΩΝΑΣ: ΝΙΚΗΦΟΡΙΔΗ 10 ΤΗΛ. 2107669192 – 2107666233
- ΠΕΙΡΑΙΑΣ: ΗΡ.ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ 30 ΤΗΛ. 2104190171 – 2107519429

www.spoudi.gr, e-mail: info@spoudi.gr /spoudipagkrati@gmail.com
/ spoudibyronas@gmail.com / spoudipeiraias@otenet.gr